

Preot dr. Horia DUMITRESCU

INSTITUȚIA DOMNIEI ȘI ARTA BISERICESCĂ
ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA
ÎN SECOLELE XIV-XV

Preot dr. Horia DUMITRESCU

**INSTITUȚIA DOMNIEI ȘI ARTA BISERICESCĂ
ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA
ÎN SECOLELE XIV-XV**

Tipărită cu binecuvântarea

Înaltpreasfințitului Părinte

† **CALINIC**

Arhiepiscop al Argeșului și Muscelului

**Editura
Universitaria**

**Editura
Presa Universitară Clujeană**

2021

Referenți științifici

Conf. univ. dr. Constantin Augustus BĂRBULESCU

Universitatea din Pitești

Conf. univ. dr. Dorin GRECU

Universitatea din Pitești

Copyright 2021 Universitaria

Toate drepturile sunt rezervate Editurii Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DUMITRESCU, HORIA

Instituția domniei și arta bisericească în Țara

Românească și Moldova în secolele XIV- XV / Horia

Dumitrescu, Craiova: Universitaria; Cluj-Napoca: Presa
universitară clujeană, 2021

Conține bibliografie

ISBN 978-606-14-1744-5

ISBN 978-606-37-1113-8

2021 by Editura Universitaria

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețelele de calculatoare, scoaterea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

LISTA ABREVIERILOR

an	anul
art. cit.	articol citat
Acad.	Academician, Academie
arhim.	arhimandrit
coord.	coordonator
d. Hr.	după Hristos
doc.	document
Ed.	Editură
ed.	ediție, editor, editat
F.	fond
fasc.	fascicol
fig.	figură
jud.	județ
nr.	număr
op. cit.	operă citată
p.	pagină
pr.	preot
rev.	revistă
ș.a.	și alții
trad.	tradus, traducere
vol.	volum

AAR	Anuarul arheologic din România
AARMSI	Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, București
AIIAI	Anuarul Institutului de istorie si arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
AIIIN	Anuarul Institutului de Istorie Națională
AO	Arhivele Olteniei, Craiova

AAR	Analele Academiei Române
AB	Altarul Banatului
BCM	Buletinul Comisiunii Monumentelor
BMI	Buletinul monumentelor istorice
BOR	Biserica Ortodoxă Română, București
BIP	Buletinul instrucțiunii publice, București
<i>Călători străini...</i>	<i>Călători străini despre Țările Române</i> , ed. de Maria Holban, Maria Matilda Andreescu Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, vol. I, II, III, București, 1968-1971
Cercet. Lit.	Cercetări literare
CvL	Convorbiri literare
D.A.I.N.C.	Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale
D.R.H., A, B, C	Documenta Romaniae Historica: A, Moldova, B, Țara Românească, D, Relațiile între țările române
D.I.R., A, B	Documente privind istoria României: A, Moldova, B, Țara Românească
FHDR	Fontes Historiae Daco-Romanae, București
GB	Glasul Bisericii, București
Hurmuzaki, Documente...	Hurmuzaki, E., <i>Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki</i> , vol. I-XXI, București, 1876-1942
Iorga, Studii ...	Iorga, Nicolae, <i>Studii și documente cu privire la Istoria</i>

	<i>Românilor</i> , vol. VII, București, 1904.
MCMA	Materiale si cercetări arheologice
MI	Magazin Istoric, București
MO	Mitropolia Olteniei, Craiova
MMS	Mitropolia Moldovei și Sucevei, Suceava
Ort.	Ortodoxia, București
RdI	Revista de Istorie, până în 1990 <i>Revista istorică</i> , București
RC	Revista Catolică
REB	Revue des Etudes Byzantines, Paris
RIR	Revista istorică română, București
RMMMIA	Revista muzeelor si monumentelor. Seria Monumente istorice și de artă, București
RRH	Révue roumaine d'histoire, București
SAI	Studii și articole de istorie, București
SCI	= Studii și cercetări istorice, București
SCIA	Studii și cercetări de istoria artei, București
SCIV	Studii si cercetări de istorie veche, București
SCIVA	Studii si cercetări de istorie veche si arheologie, București
SMIM	Studii si materiale de istorie medie, București,
SFL	Studii de folclor și literatură, București

ST	Studii Teologice, București
Studii	Studii, Revista de Istorie, București
SCJ	Studii și cercetări juridice, București

GLOSAR

ABSIDĂ - Încăpere semicirculară destinată altarului în bazilicile creștin.

AGHIORIT, AGHIORIȚI - părinții aghioriți sunt părinți duhovnicești, călugări și pustnici din Muntele Athos.

ARHIMANDRIT - Titlu dat starețului unui mănăstiri mari sau unor călugări cu slujbă înaltă pe lângă o episcopie; persoană care are acest titlu.

BAZILICĂ – Tip de edificiu roman civil, servind ca spațiu de întrunire, comercial sau ca loc pentru ședințele tribunalului. Constă dintr-o sală dreptunghiulară prevăzută în axul uneia dintre latură cu o absidă proeminentă. Începând cu secolul IV după Hristos, bazilicile au început să fie folosite în calitate de biserici creștine, absida fiind mutată de pe latura lungă pe latura scurtă, estică a clădirii, unde ea adăpostește altarul.

BOLNIȚĂ - Spital, infirmerie pe lângă o mănăstire sau pe lângă un așezământ de binefacere.

CORNIȘĂ - Element arhitectural ieșit în consolă față de planul exterior superior al zidului unei construcții.

EGUMEN - Superior al unei mănăstiri de călugări ortodocși. Erau numiți de episcopi (începând cu Miron Barnovski, 1627, de călugării înșiși) și prezentați domnului de marele sftenic sau logofăt. De la constituția lui Constantin Mavrocordat (1734) au fost desemnați de mitropolit și confirmați de domnitor.

ENTRELAC - Motiv ornamental care constă dintr-o împletitură de linii curbe sau frânte.

FRONTISPICIU - **1.** Partea superioară a fațadei principale a unui edificiu; *p. ext.* fațada principală a unui edificiu. **2.** Prima pagină a unei cărți, care, pe lângă titlu,

poartă adesea numele autorului, gravuri simbolizând cuprinsul lucrării etc.

GROPNIȚĂ - 1. Termen generic pentru spațiu rezervat într-o biserică mormintelor. 2. În arhitectura medievală din Moldova, încăpere cu destinație exclusiv funerară (pentru ctitori), plasată între naosul și pronaosul bisericilor de mănăstire.

HRISOV - Act domnesc care servea, ca titlu de proprietate, de privilegiu etc. în Evul Mediu, în Țara Românească și în Moldova.

ISIHASM – (din greacă: ἡσυχία – „liniște”) – disciplină ascetică de origine monastică (sec. IV-V), care s-a organizat în secolele XIII-XIV ca o mișcare de renaștere spirituală și teologică propriuzisă, prin introducerea „Rugăciunii lui Iisus” ca metodă de a produce o stare de concentrare și de pace lăuntrică, în care sufletul ascultă și se deschide lui Dumnezeu. Această practică este cunoscută din vremuri vechi în Athos, unde călugări athoniți duceau o viață de pusnici, în tăcere, în *asceză* aspră și viață *mistic-contemplativă*, de unde și denumirea de isihasți. Pentru a ajunge la această trăire se folosea o anumită poziție a corpului și se rostea continuu rugăciunea: „Doamne Iisuse Hristoase, miluiește-mă pe mine (păcătosul)!”. Isihasmul a fost definit ca doctrină a Bisericii de Rasarit, la Sinodul din 1531, ținut la Constantinopol.

LOGOFĂT - Titlu de mare dregător în ierarhia boierilor români, membru al Sfatului domnesc; persoană care deținea acest titlu. *Mare logofăt* (în Moldova) întâiul boier de divan, care conducea Cancelaria domnească și, în lipsa domnului sau a mitropolitului, prezida Divanul.

MĂNĂSTIRI ÎNCHINATE – mănăstiri pe care în Evul Mediu domnii din Moldova și din Țara Românească le subordonau (închinau) unor centre monastice, aflate pe

un teritoriu care se supunea direct Porții. Erau permanent susținute material de domni. Multe mănăstiri din Moldova și Muntenia erau închinare Sfântului Munte Athos, patriarhiilor din Orientul Ortodox. Alexandru Ioan Cuza a anulat statutul de M.Î., folosind venitul lor pentru consolidarea economică a României moderne.

NAVĂ – Parte a unei biserici de plan dreptunghiular, cuprinsă între sanctuar și intrare. Acest spațiu poate fi unitar, în cazul unei biserici - sală, sau compartimentat: în cazul unei bazilici. În cazul bisericilor ortodoxe nava este compartimentată de obicei în *naos*, *pronaos* și uneori, *prîtvor* (sau *exonartex*). Denumirea de *navă* este legată de imaginea simbolică a bisericii - corabie, de aici derivând folosirea termenului de "navă" pentru desemna o biserică ortodoxă de plan dreptunghiular (fr. *nef*, it. *navata*).

PARENETIC, -Ă - Care îndeamnă la virtute; moralizator.

PANTOCRATOR – Icoană pictată în bisericile ortodoxe pe bolta naosului, care reprezintă pe Iisus Cristos ca împărat al lumii; *p. ext.* cupola de deasupra naosului, unde se află această icoană.

POLIELEU - Cântare bisericească ortodoxă intercalată în slujba utreniei la anumite sărbători.

SAMOVLASTIE – ctitorie de sine stătătoare, scoasă de sub orice autoritate din afară, încât se conducea numai prin propriul lor sobor

STAVROPIGHIE – În Evul Mediu, mănăstire importantă care ținea direct de jurisdicția canonică a Patriarhiei din Constantinopol și al cărei stareț avea privilegiul de a purta bederniță.

SCHITUL (de la „ascet”) – comunitate, formată din mai multe colibe. Ele au fost în trecut mănăstiri *aghiorite*,

care astăzi se află pe teritoriul mănăstirilor principale. De obicei, este închis pentru accesul vizitatorilor.

TEOCRATIE - Formă de guvernământ caracteristică lumii antice și Americii precolumbiene, în care șeful statului, fiind și șeful Bisericii, avea întreaga putere, considerată de origine divină, iar preoțimea deținea și puterea laică; stat cu o astfel de formă de guvernământ.

TREFLAT, PLAN - Tip de plan de biserică în care cele trei abside sunt racordate direct între ele la partea estică. Este mult mai rar decât *triconcul*, deși în vorbirea curentă sunt adesea confundate.

TRICONC - Tip de plan central, în care cele trei abside ale unei biserici nu se racordează între ele, ci cu laturile pătratului pe care îl delimitează în interior compoziția spațială respectivă, două din laturile acestuia rămânând decroșate la exteriorul edificiului și clar marcate în interior. Plan răspândit în arhitectura de tradiție bizantină.

TRAVEE - Porțiune dintr-o construcție (edificiu, pod, viaduct etc.) care cuprinde două puncte de reazem (stâlpi, coloane, grinzi, pile etc.) și deschiderea dintre ele.

INTRODUCERE

Către sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea, în regiunile locuite de români forțele de producție ajung la un nivel mai înalt de dezvoltare în raport cu stadiul în care se aflau la începutul perioadei feudalismului timpuriu.

Cristalizarea relațiilor feudale la românii aflați la răsărit de Carpați a întărit poziția economică și politică a feudalilor locali, făcând să se manifeste semnele fărâmițării feudale.

Secolele XIV-XV, pentru cele două țări române, Țara Românească și Moldova reprezintă cu adevărat date de naștere pe plan european a două noi state puternice mereu în căutare de definire pe toate planurile, în toate domeniile.

Constituirea statelor medievale românești a decurs în câteva etape: unificarea teritorială, formarea structurilor sociale, a instituțiilor centrale statale de guvernare și obținerea independenței, recunoscută de țările vecine.

Etnogeneza acestui popor a fost un proces îndelungat, continuu, început în primul secol al erei creștine, continuat în mod firesc în decursul vremii și definit într-o importantă măsură prin cristalizarea statelor feudale românești la nord de Dunăre și est de Carpați în secolul al XIV-lea, prin unirea cnezatelor și voievodatelor sub un singur conducător politic.

În această perioadă de căutare a unității politice Biserica Ortodoxă din cele două țări se dorea a fi dreapta moștenitoare a Bisericii Ortodoxe Bizantine și își face simțită prezența prin ierarhii săi, prin preoții de mir și prin monahii viețuitori în sihăstrie.

Statul și Biserica au avut evoluții asemănătoare deoarece în această perioadă, deoarece întemeierea

mitropoliilor canonice reprezintă o încununare a îndelungilor eforturi de organizare eclesiastică la nord de Dunăre.

Astfel prin formarea statelor medievale, ca semn al voinței Țării (dorinței nemijlocite a poporului), s-a dorit fără îndoială și o legitimitate spirituală a puterii eclesiale, dar și un efort susținut al Patriarhiei Ecumenice pentru a nu mai pierde teren în fața catolicismului.

Între instituțiile medievale existau relații de strânsă interdependență, astfel domnul conducea din mila lui Dumnezeu, fiind unsul acestuia, girat fiind de un episcop sau mitropolit, iar acesta din urmă putea funcționa numai înțelegerea donului, care îi acorda privilegii deosebite. Nici unul însă nu putea să existe fără munca țăranilor, atât a celor liberi, cât și a acelor legați de pământ.

BISERICA, LIANTUL INSTITUȚIILOR FEUDALE

În orice societate, raportul dintre forțele care o compun se reflectă în structura puterii. Formula politică dominantă e rezultanta factorilor sociali, economici, politici și, nu în ultimul rând, spirituali, care asigură echilibrul și dinamica societății. În societățile arhaice, în care religia domină mentalitățile și, pe cale de consecință, e un factor politic esențial, instituția care o întruchiează, Biserica în cazul lumii creștine, e inevitabil asociată la putere¹.

„Vreme a credinței”, Evul Mediu s-a caracterizat pe plan politic, la nivelul cel mai înalt, prin coexistența și îngemănarea în acțiune a puterii spirituale, bisericești, și a celei lumești, temporale, presupuse a colabora pentru împlinirea țelului suprem al lumii creștine, mântuirea în lumea de dincolo.

Un rol deosebit de important în societate revenea Bisericii, aceasta a reprezentat o forță deosebit de importantă în timpul orânduiri feudale, fiind principalul sprijin al feudalismului și, alături de marea boierime, cea mai de seamă stăpânitoare de pământuri din această vreme².

¹ Șerban Papacostea, prefață la volumul scris de Jeannine Quillet, *Cheile puterii în Evul Mediu*, Editura Corint, 2003, p. 5.

² „Mănăstirile, înzestrate generos de domni și de boieri, ele ajung, încă la începutul secolului al XV-lea, să stăpânească averi uriașe, zeci de sate, apoi locuri, mori, prisăci, iezere, precum și numeroși robi țigani (în Moldova și tătari). Tismana și Cozia aveau, la sfârșitul domniei lui Mircea cel Bătrân, o avere imobiliară cum nu se constată a fi avut vreun boier în vremea aceea. Aceeași situație o întâlnim la mănăstirile moldovene, în special Neamțul, Pobrata, Bistrița, Moldovița, Putna,

Alături de *domnie* a doua putere, *ecclesia* desemnează instituția dominantă a sistemului feudal european. Termenul reprezenta, în același timp, ansamblul creștinilor, ierarhia clericilor și clădirea bisericii în sine. Practic, Biserica va constitui armătura sistemului de dominare medieval, pentru că regulile sale aveau valoare generală și de constrângere și, în plus, domeniul său funciar și capacitatea sa de acumulare materială erau de departe fără egal. De asemenea, prin tainele pe care le administra Biserica a facilitat acțiunea de legare a oamenilor de un anumit loc.

Reprezentând instituția dominantă a sistemului feudal european, prin „instituție” înțelegându-se o formă de organizare concepută să fie stabilă și perenă, bazată pe reguli de funcționare explicite și atribuind membrilor săi sau indivizilor veniți în contact cu ea roluri diferențiate și articulate între ele Biserica a reprezentat o forță relativ considerabilă în toate domeniile activității sociale. Ea a fost cea care a controlat timpul, spațiul, legăturile de rudenie și formele de mariaj, sistemul de învățământ, cel de asistență socială, fiind prezentă în toate aspectele vieții sociale³.

Documentele secolului al XV-lea ne ajută să ne facem o idee despre dinamica Ortodoxiei în cele două țări române ale veacului precedent. Putem astfel observa biserici și mănăstiri care aparțin unor boieri și care devin bunuri tranzacționabile, în jurul cărora apar și se dezvoltă comunități rurale.

stăpâneau, la sfârșitul domniei lui Ștefan, adevărate latifundii”. Cf. C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, *op. cit.*, p. 333. **Vezi anexa documentelor privind daniile domnitorilor din Țara Românească și Moldova în favoarea mănăstirilor în secolele XIV-XV.**

³ Alain Gurreau, *Feudalitatea...*, *op. cit.*, p. 275.